

УДК 82.091

СМУШАК Т. В.

**ОБРАЗ УКРАЇНИ В ПОВІСТІ НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ «БЕЗ
КОРІННЯ» І РОМАНІ ІРЕН НЕМИРОВСЬКИ «ВИНО
САМОТНОСТІ»**

Стаття присвячена компаративному прочитанню повісті «Без коріння» української письменниці Наталени Королевої та роману «Вино самотності» французької авторки Ірен Немировськи, з'ясуванню спорідненості текстів на рівні образу України шляхом їх типологічного зіставлення.

Ключові слова: імагологія, образ, рецепція, Україна, Київ.

Образи одних країн і народів у свідомості й літературі інших віддавна присутні у світовій культурній спадщині. Для кожного народу, як відзначає український дослідник у галузі імагології Д. Наливайко, «становить неабиякий інтерес, як його життя й історія сприймалися іншими народами, як ними оцінювалися і трактувалися. Особливо загострюється цей інтерес в переломні періоди життя того чи іншого народу, в періоди активізації процесів його самоусвідомлення і самоствердження» [5, 4]. Подібний період переживає сьогодні й український народ, який розбудовує свою незалежну державність. Такими міркуваннями засвідчуємо назрілу потребу досліджень рецепції України й українства іншими етносами та народностями на тлі історичних, соціальних і культурних перебудов пройдених епох.

Образ України початку ХХ століття маємо намір зреститувати крізь призму літературознавчих компаративних методик на матеріалі автобіографічної повісті української письменниці Наталени Королевої «Без коріння» (1936) та автобіографічного роману французької літераторки Ірен Немировськи «Вино самотності» (1935).

Зіставному тлумаченню візій України в повісті «Без коріння» і романі «Вино самотності» сприяють як праці дослідників, присвячені проблемам імагології (Д. Наливайко, Г. Грабович, С. Андрусів, І. Дзюба), історії української державності (В. Шевчук, М. Тараненко, М. Бердинський), так і здобутки вітчизняних та зарубіжних літературознавців і критиків, які займались дослідженням творчого спадку названих авторів (І. Голубовська, О. Мишанич, Н. Сорока, В. Шевчук, М. Рубінс, О. Philipponnat, P. Lienhardt).

Проза різних за етнічною й мовною приналежністю митців, Наталени Королевої та Ірен Немировськи, які, очевидно, не знали про творчість одна одної, постає в центрі сучасних компаративних зацікавлень, оскільки рясніє аналогічними художніми образами та авторськими акцентами, обумовленими, як засвідчують розвідки, опертям на схожі джерела і спорідненість світоглядних засад, що не лише дає підстави для зіставних підходів у їх мистецькому сприйнятті, але й відкриває широкі горизонти для простеження українсько-французьких міжлітературних паралелей у період першої половини ХХ століття.

Простежуючи непересічні, проте різьоме схожі факти з життєвої та творчої біографії Наталени Королевої та Ірен Немировськи, дізнаємось про нелегкі життєві долі письменниць, суголосні складним історичним і суспільним катаклізмам минулого століття, починаємо розуміти причини їх тісного зв'язку з етнічно-нерідними культурами (українською та французькою відповідно). Перегуки з українською тематикою, обопільний інтерес авторів до історії, народу, природи України пояснюємо як з огляду їх особистих переживань, так і творчих пошуків у царині писемного слова.

Наталена Королева, яку В. Шевчук не випадково називає «найекзотичнішою постаттю в українській літературі» [7, 378], побачила світ на іспанській землі (1888). Батько походив із польсько-литовсько-українського роду, мати вела родовід зі старовинного розгалуженого

дерева іспанських грандів. Перше знайомство майбутньої белетристки з Україною стерлося з пам'яті разом з неусвідомленим періодом раннього дитинства (після смерті матері до 5 річного віку виховувалась бабусею Теофілею в маєтку Великі Борки на Волині). Друга зустріч відбулася, коли дівчині виповнилось 16 років (1904). Враження від побаченого і пережитого на теренах тогочасної української столиці лягли в основу автобіографічної версії «Без коріння».

За іронією долі славетна французька романістка Ірен Немировськи народилась на Україні (1903), дитинство і ранню юність провела в київському краю. Слабке здоров'я, часті напади астми стали однією з причин переїзду родини Немировськи до Санкт-Петербурга, а згодом, після подій Російської революції 1917 року, і до Франції. Логічне бажання осмислити пройдене, поділитися спогадами з прийдешніми поколіннями стали поштовхом до інтимної сповіді емігрантки, що набула творчого втілення в автобіографічному романі «Вино самотності».

На вибір Ірен Немировськи – стати саме франкомовною письменницею – вплинули декілька факторів: бездоганне знання французької мови (з дитинства в сім'ї розмовною була французька (українською письменниця не володіла, російською ж були написані лише перші її шкільні твори)); те, що Ірен виховувалася французькою гувернанткою (поведінкою й навіть зовнішністю нагадувала дівчина французьких однолітків («бо її волосся було укладене кучерями, а не заплетене в гладенькі коси, бо її сукні були пошиті за паризькими фасонами...» [6, 53])); під час Першої світової війни неодноразово проводила разом із сім'єю довгі місяці в поїздках Францією («Протягом кількох місяців вона жила, як її французькі однолітки. Як же вона їм заздрила!.. Їй було мало споглядати їх... Народитися й рости тут... Бути тут, у Парижі, як у себе вдома...» [6, 53]); та, звичайно, вимушена еміграція.

Що стосується Наталени Королевої, то писала вона «спочатку у французькій пресі...» [4, 42]. «І думала я працювати у французькій літературі, до чого мене дуже намовляли приятелі мого батька: Анатоль Франс і Каміль Фламаріон...» [4, 42], – згадувала письменниця. Але доленосна зустріч з українським автором Василем Королівом-Старим трансформувала попередні уявлення белетристики про істинну значимість художнього твору. «Він умовив мене таки кинути французьку літературу, бо ж «у французів багато авторів, авторів оригінальних, а українська література – ще вбога...» Він навчив мене української літературної мови, навчив засобів як писати» [4, 42], – роз'яснювала Королева на сторінках своєї автобіографії.

Наталені Королевій, як зауважує І. Голубовська, «довелось побувати у багатьох країнах світу: завжди вона з повагою ставилась до традицій, звичаїв та мов різних народів (до речі, письменниця володіла 8 мовами); в Україні вона перебувала досить короткий час, але спогади про «прастару Землю Українську» зберегла на все життя» [3, 74]. Henri de Régnier, відомий французький літературознавець першої половини ХХ століття, прочитавши в 1935 році роман Ірен Немировськи «Вино самотності», підсумував: «Némirovsky écrit russe en français (Немировськи пише російською по-французьки)» [8, 28]. Незвичне поєднання слов'янських імен і власних назв з образною французькою мовою, звернення до української дійсності, що викликали піднесений інтерес як із боку витончених французьких критиків, так і з боку громадськості, свідчили про духовну єдність романістки з краєм, де вона народилась і провела перші роки життя.

Повість «Без коріння», як і роман «Вино самотності», незважаючи на порушення вимог традиційної мемуаристики (розповідь ведеться не від першої, а від третьої особи, змінені імена осіб із реального життя, не всі факти відповідають дійсності), є картинами правдивих внутрішніх

почуттів і переживань письменниць, що тісно вплетені в реалії тогочасного українського світу.

«Без коріння» охоплює події початку ХХ століття й розповідає про приїзд Ноель, молодої дівчини-католички, із французьких Піренеїв до Києва та її навчання в інституті шляхетних панночок. Перед читачем постає внутрішній світ головної героїні на широкому тлі життя вищого товариства й простолюду на українській периферії Російської імперії. Ірен Немировськи змальовує портрет юної безкомпромісної особи Елен Кароль, її намагання вирватися з-під гноблення суворої матері, яка викликає в дочки лише неприязнь і нелюбов. Оповідаючи про дитячу самотність Елен, зворушливий роман «Вино самотності» виявляється тлом унікальних авторських спостережень за побутом, життєвим укладом, ментальністю українського народу, природою та архітектурою київського краю.

Перші враження Ноель (центрального персонажа повісті Наталени Королевої «Без коріння») та її подруги французьки Асту від побаченого на теренах української столиці оповиті відчуттями небувалою здивування, розчарування й навіть страху. Прискіпливий погляд закордонних візитерів одразу фіксує занедбаність будівель, зубожілий вигляд місцевого населення, його незрозумілу й дивну для нетутешніх споглядачів поведінку: «У глибині перону, коли то дійсно був перон – той горбатий і подірваний, брудний поміст, укритий мокрою сніговою кашею, – блукало кілька вбого одягнених жебраків. Десь на кінці того помосту навіть розмістилася ціла родина таких «білих циганів», як звали їх у Франції. Вони мали з собою подушки, скрині, навіть бляшаний посуд та кілька маленьких, неохайних дітей» [4, 47] .

Гнітючі зауваги, що враз пройняли вихованок французького Півдня, – звичне, як згодом пояснив батько Ноель, явище українського плину буття: «На двірці ж були... не «білі цигани», а звичайні тутешні

громадяни, бо тут кожний, коли вирушає в дорогу, мусить рахувати на вельми довгу подорож і несподівані труднощі. Тому вбирається у стару одіж, бере з собою постелю, їжу та всякі подорожні запаси...» [4, 48].

Песимістичні ж настрої, що огорнули юні серця, не розвіюються і поза межами місцевого вокзалу. Жовто-сірі барви, які в нас асоціюються з «початком весни» [4, 48], творять ефект похмурої реальності, яка очікує на «гостей»: «Їхали саньми на високих тонких полозах тією ж жовто-сірою сніговою кашею... З обох боків вулиці непевно стояли безконечні знебарвлені плоти або ж облогом лежали пустирі, на які Ноель дивилася здивовано й тривожно» [4, 48].

Ірен Немировські, уродженка Києва, теж не оминає мінорних ремарок, виводячи образ своєї «першої» батьківщини. Відкривається панорама всепоглинаючої суспільної пригніченості, породженої, безсумнівно, епохою суворого підпорядкування догматам Російської імперії: «Тиша цього сонного провінційного міста, що загубилося на російських просторах, гнітила, наганяючи глибоку тугу... Десь на сільській дорозі лунає пісня, яку раптом заглушує сварка, вигуки, тупіт жандармських чобіт, вереск п'яної жінки, яку тягнуть за волосся до відділка... І знову тиша...» [6, 12].

Навколишній світ Ноель починає сприймати у протиставленні його далекому сонячному французькому Півдню: «Справді контраст між ясным її усміхненим Півднем і тим, що бачила тут, сильно вражав. Здавалося, що її вирвали з життя, повного сонця, надій, можливостей і обіцянок, щоб закопати без жалю живою в могилу...» [4, 52]. І. Голубовська, аналізуючи протиставлення «тут» і «там», розмежовує: «Тут» – це незрозуміла сумна холодна країна, де люди бояться щирості й приязності, де панують заборони й покарання за провини, де безжурність і веселощі оцінюються словами «нехорошо», «глупо», «радуєтса, как дурак!». «Там» – сонячний

південь, яскраве життя, відкриті милі люди, всепоглинаюча доброта» [2, 61].

Кожен день у «чужій» Україні – нестерпна мука й для мадемуазель Рози – французької гувернантки Елен Кароль. Як і Ноель, важко їй увійти у відмінний від того, в якому вона зростала, світ: «Інколи якийсь звук, спалах, крик, тінь кажана, тарган, що повз по пічці, змушували її здригатися. Вона зітхала: Ніколи, ніколи я не звикну до цієї країни...» [6, 16]. Сама ж Елен щасливою відчувається лише у вишуканому Парижі: «Не трястися п'ять діб у вагоні, вертаючись до цієї варварської країни (України), де вона зовсім не почувалась як удома... Зрештою вона погодилася б навіть бути донькою крамаря з вулиці біля Ліонського вокзалу...» [6, 53].

Напруженості ситуації додає «прірва», що існувала між багатіями і бідними на підневільній українській землі. У дитинстві Елен Кароль не зазнала матеріальних нестатків (походила з заможної єврейської сім'ї), соціальне ж горе спостерігала за вікном київської оселі. Епізод, що навіки втерся в пам'ять дівчини, прочитуємо з болісним усвідомленням його правдивості: «...під вікном поволі сунув один-єдиний фіакр, у якому сиділа жінка, притискаючи до себе дитячу домовину, ніби це був клунок із близьною: таким чином простий люд економив на похоронах. Обличчя жінки було безтурботне, вона лузала соняшникове насіння й усміхалася, радіючи, безперечно, що тепер треба годувати на одного рота менше й уночі слухати на один голос менше» [6, 18].

Поневіряння українського простолюду не залишаються і поза увагою українки Наталени Королевої. Біль, покору, злидні, приниження українського селянства осмислює вона в ряді щиросердних бесід Ноель із селянською дівчиною Тайонею:

– «А хіба нема лікарів, шпиталів, черниць-жалібниць? – уявляла собі Ноель українське село на взірєць якогось Pierre-Latte у департаменті Дром чи Високих Піренеях» [4, 193].

– «Звісно, що нема. Але, хоча б і було їх більше, то замало їхнього знання, а навіть чесноти і доброти. Треба вміти підійти до селянина, а особливо – до селянки. Треба насамперед уміти заговорити по-їхньому, викликати у них, затурканих, скривджених, підзорливих, – довір'я й приязнь» [4, 193], – роз'яснювала Тайоня.

Класову несправедливість, яку Ноель вбачає у сфері медичного забезпечення, супроводжують і інші, так звані, «вади» панівної системи. Зокрема, відгукується Наталена Королева на проблеми тогочасної України, пов'язані зі станом освіти (сум'яття в душі Ноель викликають слова поважного професора інституту шляхетних панночок: «Ми цього не знаємо. Ми й не хочемо знати» [4, 119]), мови (яким же було здивування Тайоні, коли Ноель заговорила українською мовою: «Та невже? – радісно здивувалась єпархіялка, відразу перейшовши на українську мову. – Та ж у нас тепер така доба, що й удома «корінних» людей не знайдеш, які знали б рідну мову. А ви ж для цієї землі, виходить, зовсім чужа! Як же це можливе?» [4, 194]), свободи віросповідання (за зневаження релігійних почуттів Ноель змушена навіть ударити: «Чи твій Бог мене покарає? Твій католицький Бог мені не страшний і нічого не зможе зробити... Вона кинула чотки на підлогу й уже піднесла ногу, щоб наступити на них... Ноель скочила, в повітрі майнула піднесена рука з тремтячими пальцями, й ляснув дзвінкий удар по Катиній щоці» [4, 125]).

Незважаючи на гостре відчуття недолі українського народу, образ України у творчій перцепції Наталени Королевої та Ірен Немировськи несе в собі контрастні враження: поєднує песимістичне з оптимістичним, негативне з позитивним. Адже, як акцентують В. Будний і М. Ільницький, «літературні етнообрази, що хитаються між полюсами «свого» і «чужого»,

можуть мати забарвлення сентиментальне чи іронічне, комічне чи трагічне, але ніколи не є однозначно негативними чи позитивними внаслідок риторичної природи літературного тексту, багатозначності образу» [1, 383].

У безрадісні мотиви повісті «Без коріння» втручається природа, яку українська белетристика підносить до рівня символу, адже вона асоціюється з плином часу, змінами в людській свідомості: «Того року весна прийшла передчасно. Була буйна і примхлива, як селянська красуня з Півдня. Казали, що це справжня київська весна, бо по двох-трьох весняних зливах зникли враз і сніг, і холод та несподівано зазеленів і зацвів кучерявий Київ» [4, 181]. Весна наповнила приємним хвилюванням серце Ноель, пробудила в ньому потребу близькості, порозуміння, дружби.

Мальовничі пейзажі, що відкриваються з балкона київської оселі родини Каролів, навіюють уже іншу, романтично-піднесену атмосферу України далекої епохи раннього дитинства Ірен Немировської: «Над обрієм розливалось м'яке червоне сяйво; вітер доносив до міста пахощі українського степу...» [6, 10]; «...простір міста був помережаний тремтливими вогниками газових ліхтарів уздовж звивистих вуличок, а на протилежному березі палали перші весняні вогнища, розкладені серед молоді трави» [6, 10].

Виразного ліричного забарвлення надають повісті «Без коріння» і роману «Вино самотності» описи української ріки, яку Наталена Королева з ніжністю називає київським дідусем Дніпром: «...Під усіма цими садами спокійно котив свої блакитні води оспіваний поетами всяких національностей, чомусь рішуче кожному, хто мав нагоду на нього поглянути, милий і симпатичний Дніпро, а за ним – безконечні далекі красвиди на Чернігівські й Полтавські тихі простори» [4, 83]; «І вона квапливо відвела погляд, зарившись у траву, яку погойдував вечірній

вітерець; пахло річкою й очеретом. На якусь мить вона уявила мирну ріку в місячному сяйві й багаття на її берегах» [6, 49].

Уже за межами України, досягнувши повноліття, герої роману «Вино самотності», Макс і Елен, воскрешають у пам'яті невимовну красу міста над Дніпром, де промайнуло їхнє дитинство: «Її спогади були забарвлені меланхолійними чарами. Вони з насолодою згадували прозоре крижане повітря, сонні вулиці, туркотіння голубів, старий Царський парк над річкою, зелені острови й золоті монастирі...» [6, 145].

Подібні замилювання простежуємо і в повісті Наталени Королевої «Без коріння»: «...Починалася вулиця долини Купецьким садом, де влітку грала першорядна симфонічна оркестра, і переходила до «Царського» саду, що межував із «Палацовим»...» [4, 83]; «Казково виглядали кобальтово-сині монастирські бані з золотими зорями серед ситої зелені садів над гнідо-рожевими кручами, що хилилися до Дніпра» [4, 189].

Зачарована розкішшю київської природи, величчю архітектурного надбання міста, щирістю і добротою простих громадян, віднаходить Ноель, хоч і з гірким досвідом, особливе відчуття спільності з українським світом, долає рубіж між «своїм» і «чужим», щоб остаточно вкорінитись на сторонній досі землі. Чужа країна (Франція) стає справжньою батьківщиною Елен Кароль. Згадки ж про Україну, її людей, цінності, набутки краю не перестають жевріти в серці емігрантки.

Отже, трактування образу України, як у повісті Наталени Королевої «Без коріння», так і в романі Ірен Немировськи «Вино самотності», не є однозначним, його візія варіюється від похмурого й непривабливого до світлого ідеалу. Складні соціоісторичні реалії залишають свій відбиток на сприйнятті українського світу, проте з ними контрастують інші, більш привабливі й позитивно забарвлені авторські спостереження.

На загал же методами компаративного аналізу художніх моделей творення образу України першого десятиліття ХХ століття в повісті «Без коріння» і романі «Вино самотності», виходячи з прочитання індивідуальної історії письменниць, виявлено низку спільних ознак, які, нагромаджуючись у спектрі зіставних тлумачень, творять вичерпну картину буття української нації зазначеного періоду. Спорідненість досліджуваних текстів на рівні образу України засвідчують не лише численні поетикальні паралелі, що описують українську дійсність, але й відчутно тонкі авторські зауваги, що правдиво характеризують одну із сторінок історії українства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будний В. Порівняльне літературознавство : підруч. / В. Будний, М. Ільницький. — К. : ВД «Києво-могилянська академія», 2008. — 430 с.
2. Голубовська І. Життєпис сучасниці: повість Наталени Королевої «Без коріння» / І. Голубовська // Дивослово. — 2004. — № 6. — С. 59—62.
3. Голубовська І. Повість Наталени Королевої «Сон тіні» як самобутнє явище української історичної прози 30-х років ХХ сторіччя / І. Голубовська // Вісник Житомирського педагогічного університету. — 1999. — Вип. 4. — С. 74—76.
4. Королева Н. Без коріння ; Во дні они ; Quid est Veritas? : [повість, роман, новели, оповідання, спогади] / Наталена Королева. — Дрогобич : Відродження, 2007. — 672 с.
5. Наливайко Д. Очима Заходу : Рецепція України в Західній Європі ХІ—ХVІІІ ст. / Дмитро Наливайко. — К. : Основи, 1998. — 448 с.
6. Немировські І. Вино самотності : [роман] / Ірен Немировські ; пер. з фр. Г. Малець. — К. : Унів. вид-во Пульсари, 2010. — 192 с.

7. Шевчук В. Загадковий і мінливий світ Наталени Королевої // Дорога в тисячу років : Роздуми, статті, есе / В. Шевчук. — К. : Рад. письменник, 1990. — С. 378—385.
8. Philipponnat O. La vie d'Irène Némirovsky / O. Philipponnat, P. Lienhardt. — P. : Grasset-Denoël, 2007. — 668 p.

СМУШАК Т. В.

**ОБРАЗ УКРАИНЫ В ПОВЕСТИ НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА
«БЕЗ КОРНЕЙ» И РОМАНЕ ИРЕН НЕМИРОВСКИ «ВИНО
ОДИНОЧЕСТВА»**

Статья посвящена компаративному прочтению повести «Без корней» украинской писательницы Наталены Королевы и романа «Вино одиночества» французского автора Ирен Немировски, обнаружению родства текстов на уровне образа Украины путем их типологического сопоставления.

Ключевые слова: имагология, образ, рецепция, Украина, Киев.

SMUSHAK T.

**IMAGE OF UKRAINE IN THE STORY OF NATALENA
KOROLEVA «WITHOUT THE ROOTS» AND IN THE NOVEL OF
IRENE NEMYROVSKY «WINE OF LONELINESS»**

The article is devoted to the comparative reading of the story «Without the roots» by a Ukrainian writer Natalena Koroleva and of the novel «Wine of loneliness» by a French author Irene Nemyrovsky, and to the finding out of the cognation of the texts on the level of the image of Ukraine, with the help of their typological comparison.

Key words: imagology, image, reception, Ukraine, Kyiv.

Стаття надійшла до редколегії 19.10.2012 р.

